

სამყაროს ევოლუცია

ლექცია 5

ვარსკვლავები, გამოსხივების სპექტრი
სპექტრული კლასიფიკაცია,
HR დიაგრამა, ნუკლეოსინთეზი

სამყაროს ევოლუცია, ალ. თევზაძე, 2011

ლექცია/გვერდი: 5/1

წინა ლექციაში

- მზე
- მზის ბირთვი და ატმოსფერო
- მზის მაგნიტური ველი
- მზის ქარი
- მზის ევოლუცია

სამყაროს ევოლუცია, ალ. თევზაძე, 2011

ლექცია/გვერდი: 5/2

ვარსკვლავები

სხვადასხვა სიკაშკაშის და ფერის ობიექტები

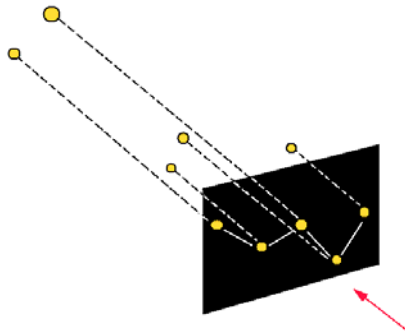
სამყაროს ევოლუცია, ალ. თევზაძე, 2011

ლექცია/გვერდი: 5/3

ვარსკვლავები

ვარსკვლავის ხილული ნათობა დამოკიდებულია მის აბსოლუტურ ნათობასა და მანძილზე, რომლითაც იგი ჩვენგან არის დაშორებული

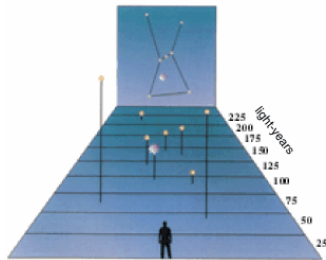
დედამიწიდან ვაკვირდებით ვარსკვლავების გამოსახულებას (პროექციას) ცის თაღზე

ორიონის თანავარსკვლავედი

თანავარსკვლავედი: ერთმანეთს დაშორებული ვარსკვლავები, რომელებიც ახლოს არიან შესახედავად

ორიონის თანავარსკვლავედი

ვარსკვლავები

სიკაშკაშე

(აბსოლუტური ნათობა, მასა, რადიუსი)

მანძილი დედამიწამდე

(მდებარეობა, ხილული ნათობა)

ფერი

(ზედაპირული ტემპერატურა, სპექტრი, ქიმიური შემადგენლობა, ...)

ოპტიკური სისტემატიზაცია

აბსოლუტური ნათობა:

ვარსკვლავის ოპტიკური გამოსხივება;

ხილული ნათობა:

დედამიწამდე მოსული სინათლე;

დედამიწიდან დაკვირვებები:

მანძილი დედამიწამდე + ატმოსფერული შთანთქმა

ჰიპარქოს სისტემა: 6 სიდიდის ვარსკვლავები;

თანამედროვე სისტემა: ვარსკვლავიერი სიდიდე

ვარსკვლავიერი სიდიდე

$$m = -2.5 \log (F/F_0)$$

m - ვარსკვლავიერი სიდიდე

F - ოპტიკური ნაკადი

F₀ - ნორმირება საყრდენ ვარსკვლავზე

საყრდენი ვარსკვლავი: ვეგა

ლოგარითმული სკალა

$$m_2 - m_1 = 5, \quad F_1 / F_2 = 100$$

$$m_2 - m_1 = 10, \quad F_1 / F_2 = 10000$$

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

- 26.73 მზე
- 12.774 სავსე მთვარე (მზე / 449 000)
- 4.67 ვენერა (მაქს. ხილული სიდიდე)
- 4 დღის განმავლობაში დანახვადი სიდიდე: დღის ცის (ცისფერი) ნათება
- 2.94 იუპიტერი
- 2.91 მარსი

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

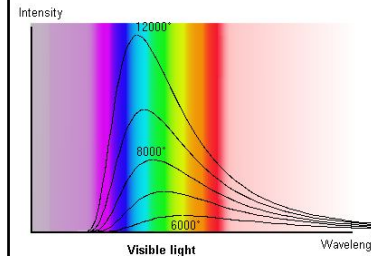
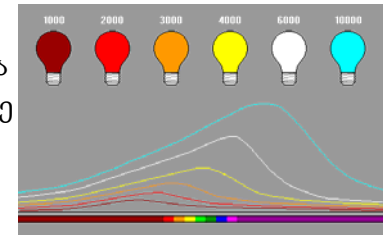
- 1.47 სირიუსი (მზის შემდეგ ყველაზე კაშკაშა ვარსკვლავი)
- 0 ვეგა (საყრდენი ხილული სიდიდე)
- 3...4 ქალაქიდან შეუიარაღებელი თვალით ხილვის ზღვარი
- 5.42 ურანი (პლანეტა, მაქს. ნათება)
- 6.5 ღამის ცაზე თვალით ხილვის ზღვარი

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

- 7.78 ნებტუნი (პლანეტა, მაქს. ნათება)
- 13.67 პლუტონი (ჯუჯა პლანეტა, მაქს. ნათება)
- 27 8 მეტრიანი ოპტიკური ტელესკოპით დედამიწის ზედაპირიდან შეღწევადობის ზღვარი
- 31.5 ჰაბლის კოსმოსური ტელესკოპის შეღწევადობის ზღვარი

ვარსკვლავთა გამოსხივება

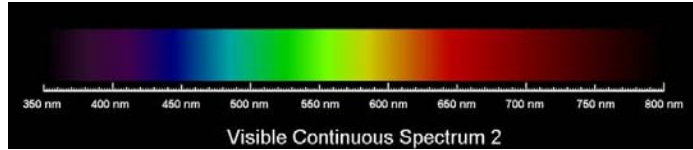
ვარსკვლავის ფერი:
ეფექტური ტემპერატურა
ვარსკვლავის ზედაპირზე

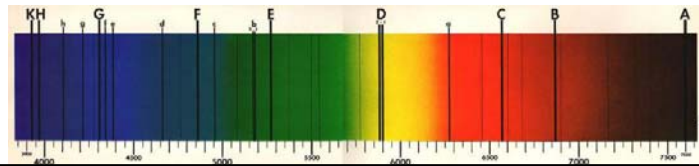
გამოსხივების სპექტრი:
გამოსხივების სიმძლავრე
სხვადასხვა ტალღის
სიგრძეზე (სიხშირეზე)

გამოსხივების სპექტრი

უწყვეტი სპექტრი (სითბური გამოსხივება)

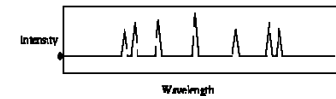
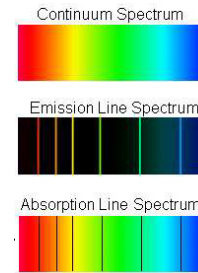
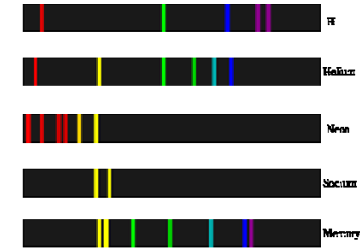

სპექტრული ხაზები (ქიმიური შემადგენლობა)

სპექტრული ანალიზი

სპექტრული ხაზები:
გამომსხივებელი გარემოს
ქიმიური შემადგენლობა

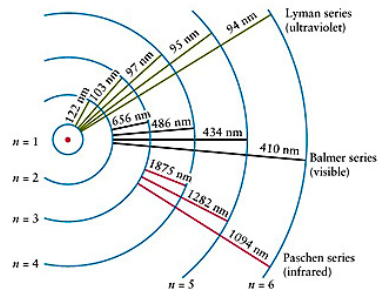
გამოსხივების და
შთანთქმის ხაზები

სპექტრული ხაზების სერიები

სპექტრული ხაზი:
ელექტრონის ერთი
ორბიტიდან მეორეზე
გადასვლა

ორბიტები და ხაზები:
დისკრეტული
სერიები:

ლაიმანის, ბალმერის, პაშენის.

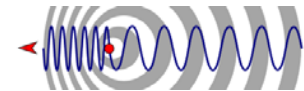

წყალბადის ატომის ბალმერის სერია

დოპლერის ეფექტი

ტალღის სიგრძის (სიხშირის) ცვლილება
წყაროს და დამკვირვებლის ერთმანეთის მიმართ
მოძრაობის დროს

ტალღის სიგრძე მცირდება
თუ დამკვირვებელი და წყარო
ერთმანეთის უახლოვდებიან
და იზრდება თუ შორდებიან

დოპლერის ეფექტი

ტალღის სიგრძის ცვლილება დამოკიდებულია ტალღის სიჩქარესა და დამკვირვებლისა და წყაროს ერთმანეთის მიმართ მოძრაობის სიჩქარის

რაც მეტია სიჩქარე, მით მეტია **დოპლერის წანაცვლება**

ბგერითი ტალღა: სიხშირის ცვლილება: ბგერის ტონის მომატება ან დაკლება

ელექტრომაგნიტური ტალღა: სიხშირის ცვლილება სინათლის “ფერის” ცვლილება

წითელი და ლურჯი წანაცვლება

სპექტრული ხაზები

წანაცვლება: (დოპლერის ეფექტი)

ლურჯი წანაცვლება: დაახლოება

წითელი წანაცვლება: დაშორება

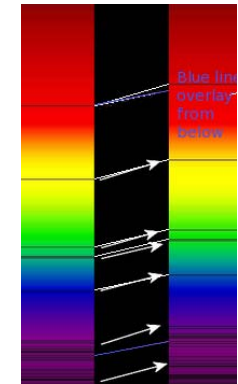
ხაზის გაფართოება:

ატომების ქაოსური მოძრაობები

სითბური; ტურბულენტური

ხაზის გახლეჩვა:

(ელექტრომაგნიტური ველი)

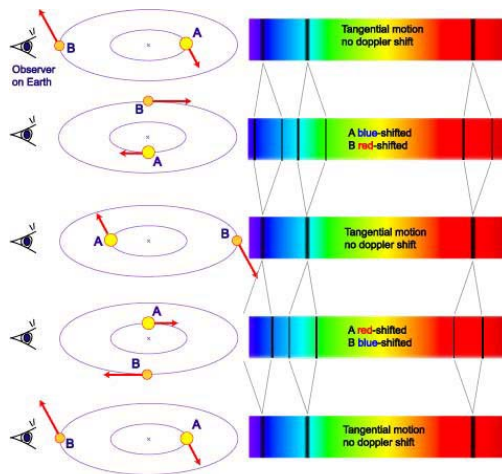

წითელი წანაცვლების მაგალითი

ორმაგი სისტემის სპექტრი

ორი ვარსკვლავის ბრუნვა ერთმანეთის გარშემო

სპექტრული ხაზების მკაცრად პერიოდული გახლეჩვა

იზოლირებული ვარსკვლავის სპექტრები

ფერი:

ვარსკვლავის

ეფექტური

ტემპერატურა

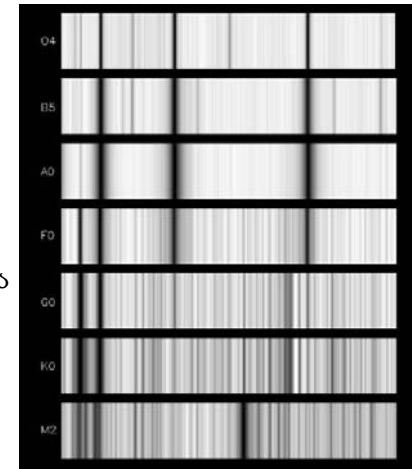
სპექტრი:

ქიმიური შემადგენლობა

წყალბადი;

მძიმე ელემენტები;

“მეტალურობა”

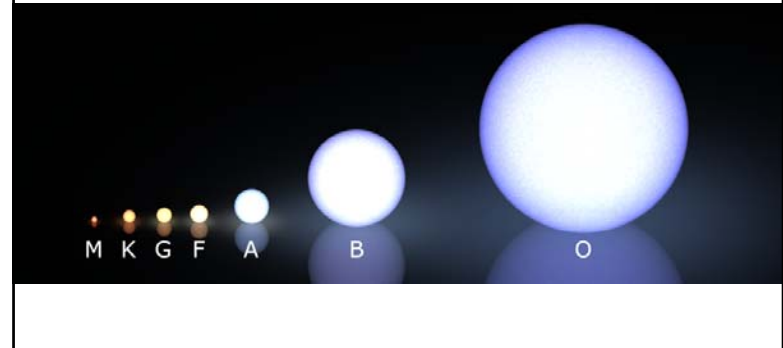

სპექტრული კლასიფიკაცია

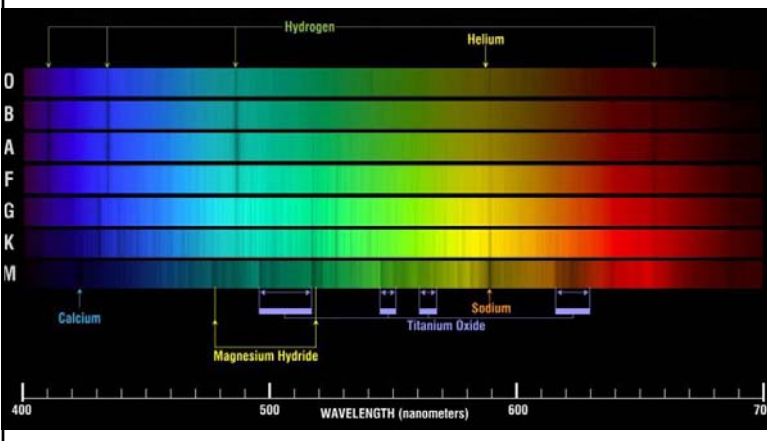
კლასი	ტემპერატ. შვრი	მასა	რაღ.					
Spectral Class	Effective Temperature (K)	Colour	H Balmer Features	Other Features	M/M _{sun}	R/R _{sun}	L/L _{sun}	Main Sequence Lifespan
O	28,000 - 50,000	Blue	weak	ionised He ⁺ lines, strong UV continuum	20 - 60	9 - 15	90,000 - 800,000	1 - 10 Myr
B	10,000 - 28,000	Blue-white	medium	neutral He lines	3 - 18	3.0 - 8.4	95 - 52,000	11 - 400 Myr
A	7,500 - 10,000	White	strong	strong H lines, ionised metal lines	2.0 - 3.0	1.7 - 2.7	8 - 55	400 Myr - 3 Gyr
F	6,000 - 7,500	White-yellow	medium	weak ionised Ca ⁺	1.1 - 1.6	1.2 - 1.6	2.0 - 6.5	3 - 7 Gyr
G	4,900 - 6,000	Yellow	weak	ionised Ca ⁺ , metal lines	0.85 - 1.1	0.85 - 1.1	0.66 - 1.5	7 - 15 Gyr
K	3,500 - 4,900	Orange	very weak	Ca ⁺ , Fe, strong molecules, CH, CN	0.65 - 0.85	0.65 - 0.85	0.10 - 0.42	17 Gyr
M	2,000 - 3,500	Red	very weak	molecular lines, eg TiO, neutral metals	0.08 - 0.05	0.17 - 0.63	0.001 - 0.08	56 Gyr

სპექტრული კლასები

სხვადასხვა სპექტრული კლასის ვარსკვლავების მასის, ფერის და ზომის პირობითი ვიზუალიზაცია

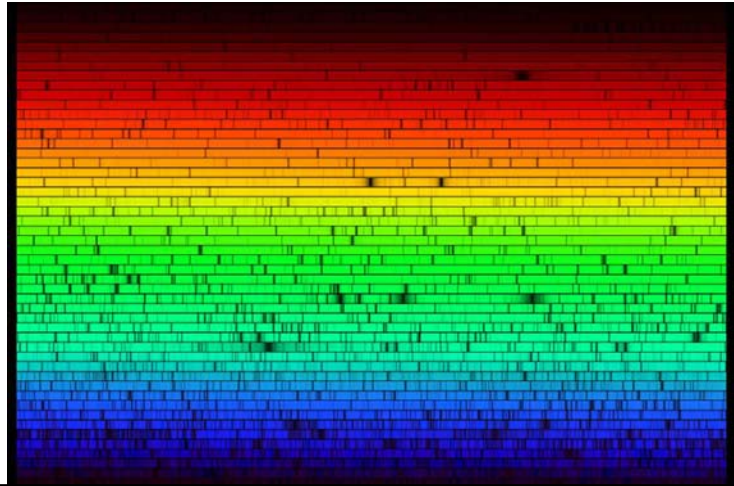
ტიპური სპექტრები

ვარსკვლავების ნათობის კლასები

- O** ექსტრემალური გიგანტები
- Ia** კამკაშა სუპერგიგანტები
- Ib** სუპერგიგანტები
- II** კამკაშა გიგანტები
- III** გიგანტები
- IV** სუბ-გიგანტები (ქვეგიგანტები)
- V** ძირითადი თანმიმდევრობის ვარსკვლავი
- SD** სუპერ ჯუჯა
- D** ჯუჯა

მზის გამოსხივების სპექტრი (G2V)

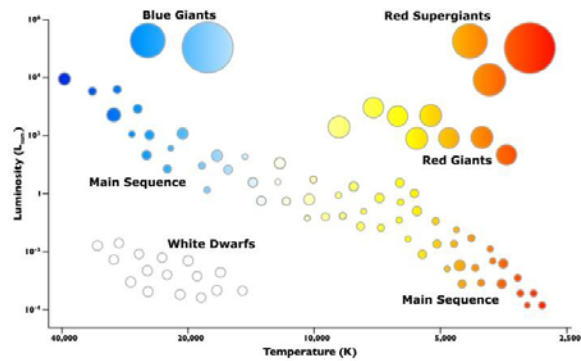

ვარსკვლავების სპექტრები

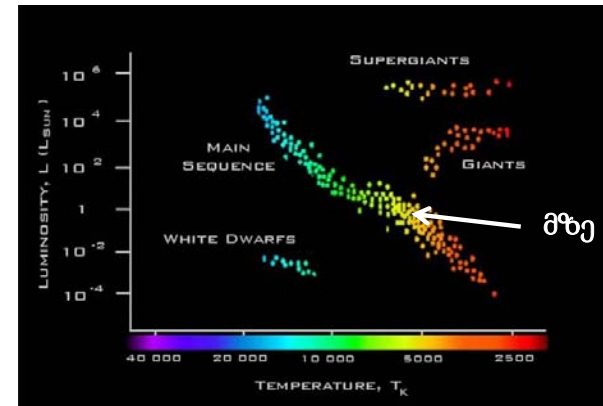
ჰერცშპრუნგ-რასელის (HR) დიაგრამა

აბსოლუტური ნათობისა და სპექტრული კლასის (ტემპერატურის) დამოკიდებულება

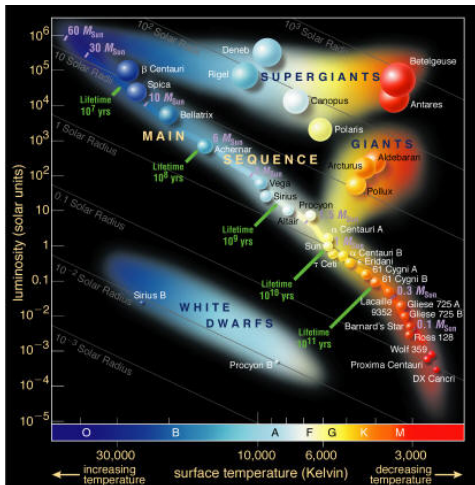

HR დიაგრამა

ძირითადი თანმიმდევრობის ვარსკვლავები, ჯუჯები და გიგანტები

HR ფიზიკური ვიზუალიზაცია

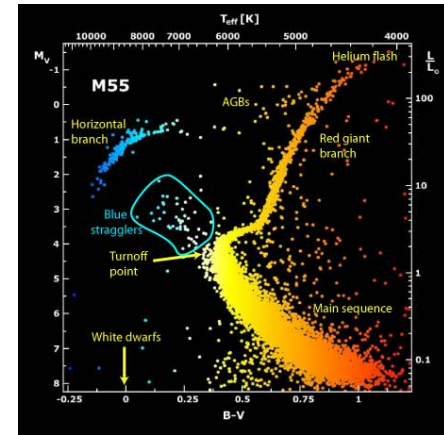

ვარსკვლავების გროვების დიაგრამები

წარმოშობის ისტორია და ფიზიკა

გალაქტიკა M55

მცირე ქვეკლასები

ვარსკვლავების ენერჯის წყაროები

უმრაობის ენერჯია: $E_m = m C^2$

ბირთვული დაშლა (ურანი) $\sim 0.1\% E_m$

თერმობირთვული სინთეზი (წყალბადი) $\sim 0.5\% E_m$

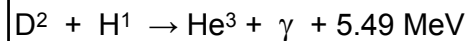
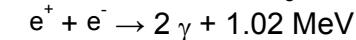
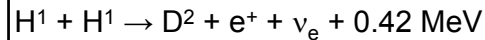
მსუბუქი ელემენტების ბირთვული შერწყმა და მძიმე ქიმიური ელემენტების სინთეზი ენერჯის გამოყოფით (ანალოგი: წყალბადის თერმობირთვული ბომბი)

ვარსკვლავური ნუკლეოსინთეზი

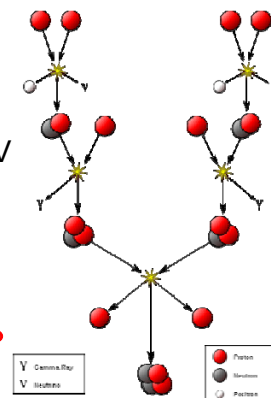
P-P ჯაჭვი ($M_{\odot}$)

ტემპერატურა ვარსკვლავის ცენტრში: $5 - 15 \times 10^6 K$

პროტონ-პროტონული ჯაჭვი

წყალბადი $\rightarrow$ ჰელიუმი + ენერჯია

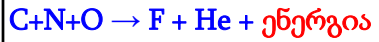
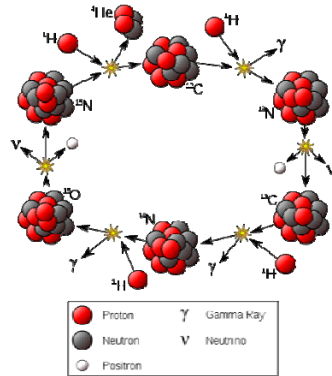

CNO ჯაჭვი ($M > 1.5 M_{\odot}$)

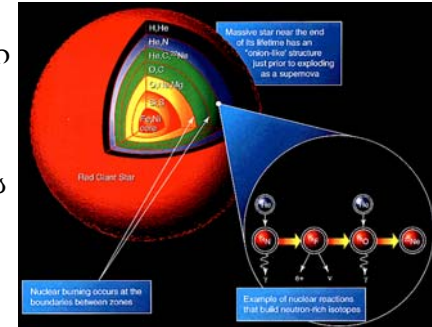
ტემპერატურა ვარსკვლავის ცენტრში: $> 20 \times 10^6 \text{ K}$

- C - ნახშირბადი
- N - აზოტი
- O - ჟანგბადი

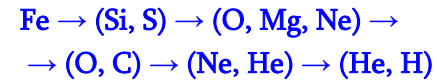

სტრუქტურა

ვარსკვლავის ქიმიური შემადგენლობა თერმობირთვული საწვავის გამოლევისას

ბირთვიდან გარე ფენებისაკენ:

www.tevza.org/home/course/universe2011

B. W. Carroll and D. A. Ostlie, "An introduction to modern astrophysics" (2007)

- ქვეთავები 8.1, გვ.202–205
- 8.2 გვ.219–224